

SAMENVATTING UITKOMSTEN ONDERZOEK 'PLEIDOOI VOOR GEENGAGEERDE DWARSLIGGERIJ'

Aanleiding

Nederland staat aan de vooravond van ingrijpende veranderingen in de systemen van de samenleving. Technologische en maatschappelijke ontwikkelingen zoals technologisering, individualisering, globalisering en een afnemende sociale samenhang voeren daarbij de boventoon. Betrokkenheid bij 'de ander als mens' staat als gevolg van deze processen onder druk. De maatschappelijke kanteling noopt de maatschappij, en derhalve ook het onderwijs, tot een fundamentele heroriëntatie. Daarbij hoort naast een visie op de 'technische inrichting' van het onderwijs ook een visie op de 'sociale kant', waaronder een visie op het thema 'aandachtige betrokkenheid bij de leerling als mens'.

Onderzoeksvraag

Centraal in het onderzoek stond de vraag: wat is de visie van thought leaders op aandachtige betrokkenheid bij de leerling als mens in het onderwijs? Ten behoeve van beantwoording van die vraag is in gesprek gegaan met tien thought leaders in en aanpalend aan het onderwijs: Marcel van Aken (hoogleraar ontwikkelingspsychologie), Andries Baart (hoogleraar zorgethiek), Gert Biesta (hoogleraar pedagogiek), Arnold Jonk (hoofdinspecteur onderwijs), Geert Kelchtermans (hoogleraar onderwijsvernieuwing), Harry Kunneman (hoogleraar sociale filosofie), Luc Stevens (emeritus hoogleraar orthopedagogiek), Ad Verbrugge (hoogleraar filosofie), Sietske Waslander (hoogleraar sociologie), Mathieu Weggeman (hoogleraar organisatiekunde). Doel van het onderzoek was om aanbevelingen te kunnen doen aan (landelijke) beleidsontwikkelaars met betrekking tot het formuleren van een eigen visie op het thema. De uitkomsten uit de gesprekken zijn voorgelegd aan een focusgroep met onderwijskundig verantwoordelijken uit het voortgezet onderwijs.

Uitkomsten

Uit het empirische deel van het onderzoek komt naar voren dat thought leaders vinden dat op dit moment economische waarden en waarden met betrekking tot 'maakbaarheid' teveel centraal staan in het huidige onderwijs. De focus ligt teveel op presteren, waardoor 'leren' ondergeschikt is geraakt en de pedagogiek in de verdrinking is gekomen.

Ontwikkelingen als economisering, individualisering, politieke destabilisering en de toenemende vraagstukken met betrekking tot onze ecologische toekomst, maken de visie-vraag 'hoe nu verder' prangender dan ooit, zo stellen verschillende thought leaders. Een visie-vraag die ook voorligt bij onderwijsorganisaties omdat deze bij voortdurend gevraagd worden positie in te nemen met betrekking tot die maatschappelijke thema's. Thought leaders pleiten in dit licht voor het maken van 'waardenkeuzes' en geven expliciet aan belang te hechten aan het meer waardevol inrichten van zowel het onderwijs in algemene zin als van individuele schoolorganisaties in het bijzonder. Daarbij zou 'het relationele' – zowel vanuit het perspectief van de 1-op-1 relatie, als vanuit de focus op de groep – binnen het onderwijs centraal moeten staan.

Als motivatie voor het centraal stellen van 'het relationele' betogen thought leaders naast het rendementsperspectief (hogere opbrengsten door te investeren in de relatie) zeker ook – of zelfs wellicht primair - de ethische dimensie van belang te vinden. Aandachtige betrokkenheid zou in dezen beschouwd kunnen worden vanuit een beschavingsperspectief, of in het kader van het ondersteunen van 'het volwassen in de wereld staan' van jongeren. Verder wordt persoonsvorming door diverse thought leaders genoemd als achterliggend doel bij 'aandachtige betrokkenheid'.

Thought leaders geven aan op dit moment grote verschillen te zien tussen scholen als het gaat om 'aandachtige betrokkenheid'. Ze geven daarnaast aan bij te weinig onderwijsorganisaties een doorleefde, waardevolle missie, identiteit en cultuur – met daarbinnen centraal ruimte voor de relatie - aan te treffen. Daar zou volgens hen verandering in moeten komen. Het (opnieuw) vormgeven van waardevolle schoolorganisaties is een complexe taak die primair op microniveau zou moeten worden uitgevoerd. Een taak die volgens thought

leaders vraagt om 'geëngageerd dwarsliggen' ten opzichte van het bestaande onderwijssysteem. De taak vereist strategieën van verschillende niveaus, waarbij een aanpak van de 'hoge grond' (het creëren van de juiste randvoorwaarden in bijvoorbeeld tijd, een andere inrichting van het curriculum, een andere manier van toetsen) gecombineerd zou moeten worden met een aanpak op 'moerassig' niveau. Bij de aanpak op moerassig niveau gaat het dan allereerst om het nemen van eigenaarschap met betrekking tot de eventuele verandering, en eigenaarschap met betrekking tot het (huidige) eigen gedrag, waardoor er niet langer naar 'anderen' gewezen wordt. Daarnaast staat 'moerassig' voor het voeren en onderzoeken van niet eerder begane paden en voor het durven voeren en aangaan van 'echte gesprekken'. Bij 'echte gesprekken' zou een kwetsbare opstelling gewaardeerd moeten worden en zou er daarnaast ruimte moeten zijn om elkaar aan te durven spreken ('vreedzaam begrenzen'). Thought leaders pleiten in dezen voor het bespreekbaar maken van levensechte situaties.

Thought leaders geven aan dat het waardevol vormgeven van een schoolorganisatie een gedeelde én individuele verantwoordelijkheid van alle betrokkenen vereist. Zowel schoolleiding, leraren als leerlingen hebben er een rol in. Van schoolleiders wordt in dezen gevraagd dat zij 'pedagogisch leiderschap' tonen en dat zij aandachtig betrokken naar hun medewerkers zijn. 'Vertrouwen bieden' wordt in dit kader als sleutelbegrip genoemd. Ook van de zijde van de leerling wordt in het kader van 'waardevol ingericht onderwijs' en 'aandachtige betrokkenheid' een investering verwacht. Daarbij passeren begrippen als 'aandachtigheid', 'discipline' en 'concentratie' de revue.

Ook al is het waardevol inrichten van het onderwijs een taak die op lokaal niveau zijn beslag zou moeten krijgen, toch benoemen thought leaders een aantal waarden waarvan zij menen dat ze belangrijk zijn voor de toekomst. Zo geven ze aan belang te hechten aan het – zowel qua inrichting als taal – in ere herstellen van waarden zoals 'bezieling', 'liefde', 'zorg', 'aandacht', 'roeping' en 'gezelligheid'. Door het huidige discours ter discussie te durven stellen en een (deels) nieuwe gedeelde taal te creëren wint het pedagogische aspect aan belang. Daarnaast pleiten thought leaders ervoor om 'aandachtige betrokkenheid bij de leerling als mens' actief tot een persoonlijk deel van de professionaliteit van leraren te maken, door het - meer dan nu het geval is - als lesmateriaal aan te bieden op de lerarenopleidingen.

Of de waardevolle inrichting van het onderwijs daadwerkelijk zijn beslag zal gaan krijgen is voor thought leaders op dit moment niet duidelijk. Ze verkeren wat dat betreft tussen 'hoop en vrees'. Naar de toekomst toe zijn er twee trends waarneembaar. Enerzijds lijkt er een kanteling richting meer zachte, dieperliggende waarden te ontstaan. Anderzijds zijn ontwikkelingen in de doorgaande trend van economisering, individualisering en rendement zichtbaar. In dezen wordt gewaarschuwd voor een al te sterke focus op gepersonaliseerd leren en pleiten thought leaders voor leren binnen de groep. Daarnaast geven thought leaders aan voorstander te zijn van meer inclusief onderwijs. Met betrekking tot de rol van technologie geven de thought leaders twee signalen af. Enerzijds kan het ruimte scheppen voor vernieuwing en 'echte aandacht' voor leerlingen. Anderzijds bestaat het risico dat het huidige, op rendement gerichte, klimaat verder versterkt.

Uit het onderzoek komt met betrekking tot de invulling van het begrip 'aandachtige betrokkenheid' naar voren dat het bestaat uit een complex samenspel van zijnskwaliteiten, relationele kennis en relationele vaardigheden. Het wordt ons onvoldoende geleerd en het is niet eenvoudig om dagelijks in de praktijk te brengen. Aandachtige betrokkenheid vereist naast een bepaalde grondhouding (indachtig zijn) een situationele sensitiviteit (aandachtig zijn). Het behelst tegelijkertijd verbinding met jezelf, de ander, de groep, de leidinggevende en de school. Een vertaling van de Presentietheorie naar het onderwijs in relatie tot de 'zijnskwaliteiten' is mogelijk, maar vraagt wel om verder onderzoek. Volgens thought leaders is het belangrijk om het doel van aandachtige betrokkenheid helder te krijgen en aspecten als 'het vreedzaam begrenzen van de ander' toe te voegen. De mate waarin aandachtige betrokkenheid zich kan ontwikkelen wordt volgens thought leaders beïnvloed door de maatschappelijke constellatie waarbinnen de school opereert. Een visie op aandachtige betrokkenheid moet derhalve binnen deze constellatie ontwikkeld en beschouwd worden.

De uitkomsten uit de interviews zijn voorgelegd aan een focusgroep voortgezet onderwijs. Op hoofdlijnen delen thought leaders en de focusgroepleden dezelfde visie. Verschil van inzicht bestaat met betrekking tot de mate waarin 'aandachtige betrokkenheid bij de leerling als mens' als thema is ingebed in de lerarenopleidingen.

Aanbevelingen

Op basis van de theorie en het praktijkonderzoek is een viertal aanbevelingen geformuleerd. Allereerst geeft het onderzoek aan dat het belangrijk is om te investeren in bewustwording met betrekking tot het belang van een 'waardevolle' inrichting van de schoolorganisatie. Daarbij gaat het enerzijds om bewustwording met betrekking tot het belang van het hebben van een waardevolle inrichting binnen de huidige tijdsgeest, en anderzijds om bewustwording met betrekking tot de collectieve en individuele verantwoordelijkheid van alle betrokkenen binnen een dergelijk (her)inrichtingsproces. Daarnaast geeft onderzoeker aan dat het ondersteunen van het bewustwordingsproces in dezen wenselijk zou zijn, door bijvoorbeeld schoolorganisaties te faciliteren bij het voeren van 'echte' gesprekken met betrekking tot (gedragen) normen en waarden. Ook is volgens onderzoeker vervolgonderzoek naar bestaande 'waardevolle' schoolorganisaties benodigd. Waarom lukt het sommige scholen wel om tot een doorleefde identiteit en cultuur te komen? Wat verstaan we daar dan precies onder? En welke succes- en faalfactoren zijn in dezen van doorslaggevend belang?

Ten behoeve van de (verdere) relationele inrichting van het onderwijs is vervolgonderzoek naar een praktijkgerichte vertaling van de Presentietheorie wenselijk. De Presentietheorie zou bruikbaar kunnen zijn voor het onderwijs, maar mogelijk zijn er accentverschillen. Ook met betrekking tot het doel van presentie c.q. aandachtige betrokkenheid zou meer duidelijkheid kunnen komen. In dat kader is het van belang om helder te krijgen hoe deze 'zijnsgerichte' benadering verschilt van de meer competentiegerichte en evidencebased aanpak. Tot slot zou verder onderzoek verricht kunnen worden naar de vraag waar het verschil van inzicht tussen thought leaders en focusgroep VO vandaan komt met betrekking tot de mate waarin 'aandachtige betrokkenheid' deel uitmaakt van de lerarenopleidingen.